

EWA WĘCŁAWOWICZ-GYURKOVICH*

EXISTENT AND NONEXISTENT CITIES

MIASTA ISTNIEJĄCE I NIEISTNIEJĄCE

Abstract

For several thousand years, cities in different scales – small and big – have been created and built by various civilizations on our planet. Beside the realized ones, drawn cities – constructed in the imagination of designers and artists, poets and writers – have sprung up. Nonexistent cities, which have never been created and will never be created, carry some emotional values which are important to contemporary man. Drawn “paper” architecture is not just an art in itself and for itself – it makes a testing ground and a research field for the development of new forms, for the creation of new worlds. Unhampered by the conditions of living “here and now”, it facilitates a freer flow of thoughts, the realization of dreams, the implementation of a creator’s inner world.

Keywords: unrealized designs of cities, architects' fanciful drawings

Streszczenie

Od kilku tysięcy lat na naszej planecie budowane są miasta, o różnej skali – mniejsze i większe, tworzone przez różne cywilizacje. Ale oprócz miast zrealizowanych, powstawały miasta rysowane, które budowane były w wyobraźni projektantów i artystów, poetów i pisarzy. Nieistniejące miasta, które nigdy nie powstały i nie powstaną niosą ze sobą wartości emocjonalne, które dla współczesnego człowieka są także ważne i wartościowe. Architektura rysowana „papierowa” jest nie tylko sztuką samą w sobie, samą dla siebie, jest poligonem doświadczalnym, polem badawczym rozwoju nowych form, kreowania nowych światów. Nieskrępowana uwarunkowaniami, jakie daje życie „tu i teraz”, pozwala na swobodniejszy rozwój myśli, na realizację marzeń, realizację wewnętrznego świata twórcy.

Słowa kluczowe: niezrealizowane projekty miast, fantastyczne rysunki architektów

* Assoc. Prof. D.Sc. Ph.D. Arch. Ewa Węclawowicz-Gyurkovich, Institute of History of Architecture and Monument Preservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

1. Underground cities

For hundreds of years, our planet's population has been intrigued by what is inside the globe. In ancient times, even Homer and Virgil assumed the existence of an underground world of the dead. Then, people imagined various mines, caves and grottos which became magical places. Giovanni Battista Piranesi's famous drawings from the second half of the eighteenth century entitled *Carceri* depicted some locations hidden underground.

Theories saying that the Earth was empty inside were commonplace. In *The Book of Legendary Lands*, the Italian writer and one of the greatest philosophers of our times Umberto Eco mentions more than two thousand and two hundred novels and articles devoted to this problem. Eco suggests that one of the first people to pose a hypothesis on the empty inside of the Earth was the English scholar Edmund Halley. He presented his theory in an article published in *Philosophical Transaction* (London 1692). He wrote that our planet consisted of three concentric, independent zones which were empty inside and revolved at varied speed. A hot spherical core was situated in the middle of that layout, i.e. at the centre of our planet¹.

For centuries, the Earth dwellers wondered what was the fate of previous civilizations with a higher degree of intelligence and development which suddenly disappeared. That is why theories of their being hidden or transferred onto another planet were accepted and enjoyed popularity. In the novel *Report of a Journey from the North Pole to the South Pole through the Centre of the Earth* (1721), the inside of the Earth made a shelter for thinkers and wise men from Egypt who lived in the underground world together with weird animals and monsters. Richard Sharpa Shaver based his hypothesis upon this vision; in the years 1945–1949, he wrote about a more advanced race which survived inside the globe.

In his novel entitled *The Smoky God* (1908), George Emerson describes a Norwegian fisherman who goes to an underground city with his father and then returns onto the surface of the South Pole. In 1818, Captain J. Cleves Symmers Jr. informed many scientific associations in North America that he was certain that the Earth was empty inside, whereas access to these spaces was facilitated by round openings located on the Poles which was proved by the fact that polar glaciers were made of freshwater instead of saltwater.

Occultist fantasies not only developed the idea of the empty Earth – convex or concave – but also gave birth to “the polar myth” with the thesis of “polar holes” usually situated close to the North or South Pole leading to a grand, hidden underground world. Those 16th- or 17th-century stories were considered credible in Nazi Germany in the early twentieth century². Historical maps included gaps leading into the underground cities.

In the nineteenth century, the myth of the city of Agarttha, based upon old Indic stories, was born. It was supposed to lie beneath the entire globe, mainly under Asia and the Himalayas. Agarttha formed an enormous agglomeration including numerous cities whose inhabitants (*Unknown Superior Beings*) were characterized by extraordinary intelligence³. In a way,

¹ U. Eco, *Historia krain i miejsc legendarnych*, Rebis, Poznan 2013, p. 352-354.

² *Ibidem*, p. 368.

³ *Ibidem*, p. 401-405.

it was an extended version of the Atlantis myth⁴ published for the very first time (according to Umberto Eco) in 1875 by Louis Jacolliot in the book *Le Spiritisme dans le monde* based on texts found on Sanskrit plates. Eleven years later, Joseph Alexandre Saint-Yves d'Alveydre supported Jacolliot's theory in his book entitled *India's Mission in Europe*. At the same time, the theory of another legendary underground city – Śambhali – appeared. That city, also based upon oriental stories, was sometimes located on the face of the Earth: on mountaintops in the Himalayas, in Siberia or on the Gobi Desert. There were rumours that in the 1930s Heinrich Himmler and Rudolf Hess sent expeditions to Tibet in search of the sources and some representatives of “the pure race”.⁵ Surprisingly enough, in the first half of the 20th century, the story of the American Admiral Byrd – an acknowledged and awarded polar researcher and explorer, a hero of the United States of America – echoed far and wide. This popular and friendly person claimed that he had flown over Antarctica in 1926, 1929, 1933, 1947 and 1956 and that he had seen a mysterious new land there “(...) even farther than the Pole (...)”. He included his observations in the logbook whose authenticity was called into question afterwards⁶.

None of the stories stood the test of time as twentieth-century scientific research did not confirm those fantasies. Historical cities or their fragments, constantly discovered by archeologists on all the continents, stimulate imagination and develop new legends⁷.

Underground cities have existed since the dawn of time. In *The Education of Cyrus*, Xenophon described such cities inhabited by people and domestic animals in Anatolia. Cappadocia still has its ancient settlements sculpted in the rocks underground. The best-known city of Dernikuyu is located on eleven levels – researchers claim that it was situated 85 metres under the surface. Long underground corridors connected it with other cities. As archeological research shows, it had a population of three to fifty thousand⁸.

On the other end of our planet, under the seawaters near Yonaguni Jima next to Japan, one can find the remains of a city flooded as a result of an earthquake, a volcano eruption or a tsunami two thousand years ago. The Japanese geologist Masaaki Kimura says that it may have been built around 3000 BC. Scientists argue if it is a genuine city or just a layout of tectonic plates formed in this region which is very sensitive to seismological impacts. According to Japanese scientists, this city is a remnant of the legendary *Mu* civilization⁹.

⁴ Plato was the first ancient author to describe Atlantis. It was supposedly located in the vicinity of the Straits of Gibraltar. According to Plato, in the 9th century BC, after earthquakes and floods or the hit of an enormous meteorite, it disappeared into the sea. In the 19th and 20th centuries, the problem of Atlantis intrigued a number of scientists and enthusiasts. By 1920, 1,200 science articles and literary works on its possible location in various remote parts of the world had been published (after: archiwumx51.republika.pl/Atlantyda.html).

⁵ U. Eco, *op. cit.*, p. 379-385.

⁶ *Ibidem*, p. 369-374.

⁷ I. Calvino, *Niewidzialne miasta*, ed. III, W.A.B., Warszawa 2013.

⁸ *Ibidem*, p. 374.

⁹ Centrumcywilizacjiorientu.pl/index.php/kultura/ciekawostki/24-japonska-atlantyda-czyli-zatopione-japonskie-miasto

With the current development of science, the forecast for the future of our planet is not very good. The climate is getting hotter and hotter, while the sea and ocean level is rising. It is assumed that in six billion years' time the Earth will cease to exist – the swelling Sun will get closer and closer to it transforming it into a fireball; in other words, the Earth will be absorbed by the Sun. Three or four billion years earlier, when the temperature on our planet amounts to 150°C, people will lack water and move along the streets in special overalls. Then, there will be the possibility of surviving underground not deeper than 300 metres below the current ground level as it will be too hot underneath (the temperature rises by 8°C every 300 m inside the earth)¹⁰. With the constantly rising temperature, human life will come to a definite end within four billion years when the surface temperature reaches 370°C. The only chance for the chosen ones will be an evacuation onto another planet beforehand.

2. Ideal cities

Forecasts stimulate fantasies which change with the development of technology, the introduction of new materials and the postulates of environmental protection. Let us return to the design and development of cities around now. Concepts of ideal cities – never realized, created in various epochs to improve the quality of urban life – are of interest¹¹. It is generally thought that the term “ideal city” should be associated with the Renaissance ideas of the city, first of all with Bartolomeo Ammanati or Giorgio Vasari's concepts from the late 16th century¹². Dreams of ideal cities had appeared before – in Plato's *Utopia*, then in the medieval visions of fantastic cities and in Thomas More, Thomas Campanella, Robert Owen, Francis Bacon or Charles Fourier's ideal cities¹³. At the end of the 19th century, Ebenezer Howard's theory of the garden city made a hit. In the 1960s, *Notopia* – a city designed by Geoffrey Allan Jellicoe¹⁴ – as well as mechanistic forms developed by *Archigram* enjoyed popularity. Much later, the architectural group MVRDV from Rotterdam surprised the world with its concepts of “the vertical city” whose prototype was presented at EXPO 2000 Hanover in the shape of the Dutch pavilion¹⁵.

3. Drawn cities

The historian and poet Joseph Ponten wrote in 1925, “The best has been built on paper (...) In the world, there is no grand structure that would not be a ruin in one way or another. Even if it was apparently completed, it was not completed in the manner its creator imagined

¹⁰ Television programme *After the Annihilation*, National Geographic Channel, January 2014.

¹¹ R. Klanten, L. Feireiss, *Utopia Forever, Vision of Architecture and Urbanism*, Gestalten, Berlin 2011.

¹² Z. Paszkowski, *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związku z urbanistyka współczesną*, Universitas, Krakow 2011.

¹³ B. Gutowski, *Przestrzeń Marzycieli. Miasto jako projekt utopijny*, Warsaw 2006.

¹⁴ G.A. Jellicoe, *Metopia. A Study in the Evolution of Urban Landscape*, Studio Books, London 1961.

¹⁵ V. Maas, J. van Rijs, N. de Vries, *Metacity, Datatown*, 010 Publisher, Rotterdam 1999; also F. Márquez Cecilia & R. Levene (ed.), *MVRDV 1991-2002. Works and Projects*, El Croquis, Madrid 2003, p. 36-44, 236-255.

(...)"¹⁶ Drawn "paper" architecture is not just an art in itself and for itself – it makes a testing ground and a research field for the development of new forms, for the creation of new worlds. Unhampered by the conditions of living "here and now", it facilitates a freer flow of thoughts, the realization of dreams, the implementation of a creator's inner world.

In his book *Delirious New York: A Retroactive Manifesto of Manhattan*, Rem Koolhaas describes the design of a dream city prepared for the exposition in New York which took place in 1939 on the grounds of Flushing Meadows.¹⁷ In the middle of this layout, there was a single one-hundred-floor tower surrounded by greenery. The visionary *Democracy* was the opposite of Manhattan's tall buildings and proposed "tomorrow's garden city" with low objects. This city is full of greenery, light and air. It was expected to be a design of the Metropolis of the Machine Age called "The Perisphere" revealing two crucial elements: the Sphere (its diameter was 60 metres which equalled the width of a block in Manhattan) and the Spire. Objects of art and administration, universities as well as entertainment and sport facilities were located close to the centre. Flats were arranged in the satellite towns connected with the city centre by means of public transport. The Perisphere was developed by Wallace Harrison as an expression of the ruminations and surveys of urban planners around the world.

Images of the cities of the future drawn by well-known architects are characteristic. At the last meeting of the International Congress of Modern Architecture (CIAM) in 1959, Ralph Erskine, who had been working in Sweden for years, presented a perspective drawing entitled *An Arctic Town* (1958) where low houses catching the winter sun faced the south. They were surrounded with a tall building resembling a wall which protected them from the fierce northerly winds¹⁸.

Against the background of the well-known 1960s concepts of *the Spatial City* by Yona Friedman who raised new structures above the existing cities or geodesic domes closing some fragments of Manhattan by R. Buckminster Fuller¹⁹, Jean Louis Rey Chanéac's *Ville Aligator* or *Ville Cratère* were certainly intriguing. The red arteries within the circulatory system could resemble alligators' bent spines; the flats were sculpted and drilled in artificial canyons and hills²⁰. In 1971, Claude Parent drew another utopian city based on the "inclination function" which proved that a city like a spiral could be equipped with slanting planes representing gigantic ramps and drifts, liquidating the right angle between horizontal and vertical planes²¹.

4. Concepts of the city by lebbeus woods

Among other things, the nineteen-eighties brought along drawings by Lebbeus Woods (1940–2012) who was a professor of architecture at Cooper Union in New York and at Saas-

¹⁶ J. Ponten, *Architektur die nicht gebaut wurde*, 1925, after: A. Wallis, *Noakowski*, Warsaw 1965, p. 15.

¹⁷ R. Koolhaas, *Deliryczny Nowy Jork. Retroaktywny Manifest dla Manhattanu*, Karakter, Krakow 2013, p. 312-319.

¹⁸ See: N. Bingham, *100 lat Rysunku Architektonicznego 1900-2000*, Top Mark Centre, Raszyn 2013.

¹⁹ M. Ragon, *Où Vivrons- nous Demain?*, ed. Robert Laffont, Paris 1963.

²⁰ *Ibidem*, p. 211.

²¹ *Ibidem*, p. 226.

Fee European School in Switzerland²². In 1988, he became a cofounder of the Research Institute of Experimental Architecture²³. His drawings – which often showed destructions of the existing urban fabric, full of emotions, anxieties and concerns about creation under unfavourable circumstances – were inspired by Daniel Libeskind’s deconstructionist architectural designs. For long years, they fascinated architects, scientists, filmmakers, writers and critics. Woods’ works surprised the recipients with his excellent artistic technique involving them in an intellectual game. His fanciful and utopian visions presented the thorniest issues of contemporary civilizations.

Lebbeus Woods was a master, a drawing virtuoso who shocked the world with his images and spatial models of nonexistent worlds. He was called the last of the “paper architects”. Owing to his manual artistry and limitless imagination, he was compared to Piranesi, Ledoux or Bouleé. He continued conceptual architecture of the 1960s and the 1970s when such groups as *Superstudio* or *Archigram* were searching for a different future. Some critics regard his drawings as imprecise which was intentional – the author wanted to engage the spectators in a game of imagination and to complete his designs in a totally free manner in their minds.

The well-known American architect Steven Holl, who was a friend and collaborator of Woods, thinks that in his works he combined architecture with art so that “(...) they were connected in the past and the connections are visible in the future (...)”²⁴.

Lebbeus Woods proposed twisted and broken forms which made “wounds” in the issues of existent cities building a parallel alternative world, usually underground or in the space between buildings. His objects resembled machines flying in the air or floating on the water. Woods changed architecture into political acts reacting to wars in various parts of the world. In many of his drawings, he emphasized the dramatic character of war – “architecture should be evaluated through the problems it solves but also through the problems it causes”²⁵. In his visions, he showed the sites of significant social and political events: Berlin after the unification of Germany, war in the former Yugoslavia – from Sarajevo to Zagreb, transformations in Havana or New York.

In 1993, while working as a journalist, Woods witnessed the conflict in Bosnia. The myth of war was always important to him. His childhood experiences (he observed the death of his father who was exposed to radiation during the nuclear tests on Bikini Atoll) had

²² L. Maluga, *Autonomiczne rysunki architektoniczne*, Wrocław University of Technology Press, Wrocław 2006, p. 213-262.

²³ Lebbeus Woods was born in 1940 in Lansing, Michigan. He studied architecture at Illinois University and engineering at Purdue University. He worked for Eero Saarinen. In 1976, he turned to theoretical and experimental projects. His colourful paintings and monochromatic drawings can be admired at the State University Museum in Michigan, San Francisco Museum of Modern Art (SFMOMA), MoMA and Whitney Museum in New York, MAK in Vienna and Getty Research Institute. Lebbeus Woods was a laureate of the Honorary Award from the American Institute of Architects and the Chrysler Award for Innovative Design in 1994. He died in November 2012.

²⁴ <http://www.archdaily.com/288469/lebbeus-woods-experimental-architect-dies>

²⁵ Lebbeus Woods’ comment (after: <http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2012/oct/31/lebt>).

a very strong impact upon his emotional growth²⁶. When war operations in Sarajevo ceased, he submitted the design of restoring a power plant which was obviously not realized but its originality was noteworthy – this volume was partially left in the form of a ruin shaped of the ashes of the tragic past²⁷.

Elsewhere in Berlin – in a governmental building abandoned after the unification of Germany, in a drawing entitled *Berlin Free Zone 3-2* (1990), he showed a “scar” or a “wound” in the object – a gap in the elevation structure where the walls had been demolished. This object really resembles a ruin after a bombing which did not take place here. Nonetheless, the architect’s favourite motif arouses emotions and horror. He repeats similar elements in various scales in designs meant for the former Yugoslavia, Havana and China. His structures and visions of cities often look as if they have been through an earthquake. Woods wrote, “Architects should not just look down at the city perceiving it as an object to be shaped and modified...”²⁸. In another case, bent steel elements seem to be flying in the air or in the space just like birds and insects. The design of *The Grave of Albert Einstein* is a flying machine – suitable for a great personality – which circles the planet like a satellite being accessible to everyone.

The artist’s imagination knew no limits. In 1999, the “Abitare” magazine invited Woods to present his opinion of the future development of New York. His rivals within this competition included Steven Holl, Rafael Viñoly, Todd Williams and Billie Tsien.

Apart from describing his purely theoretical concept, Woods presented a drawing. Realizing its overscaled proportions, he drew a gigantic granite rock which will come into view when enormous dams are built on both rivers surrounding Manhattan. A new world called “Lower Lower Manhattan” was constructed on the exposed riverbeds²⁹. This concept is a manifesto showing nature’s victory over our lives because in the entire graphic image the exaggerated natural rock dominates the contemporary city with its subway tunnels, multilevel underground car parks and technical infrastructure. Even the tall buildings are unimportant in this drawing. Woods’ vision may call up associations with a well-known European design within the competition for managing the space after the demolition of the famous Covered Market realized at the centre of Paris by Victor Baltard in the years 1854–1912. In 1969, measures related to the liquidation of the Parisian Halls – nine iron pavilions covered with glass mansard roofs – finished in spite of stout resistance from a group of architects and monument restorers. The decision to demolish the Halls was soon regarded as a mistake. Discussions on the development of this space – sentimentally called “Les Halles” today – lasted for several years. A number of designs – some by well-known architects, none good enough to be realized – were sent in for a competition for developing this space announced in 1981. Many of the authors wanted to demonstrate their creative

²⁶ M. Stasiowski, *Lebbeus Woods: Urbanistyka w stanie eksperymentalnych naprężeń*, ARCH Magazine, SARP no. 1(21), January/February 2014, p. 100.

²⁷ <http://www.egs.edu/faculty/lebbeus-woods/biography/>

²⁸ L. Woods, *Radical re construction*, Princeton Architectural Press, New York 1997, p. 28; after: M. Stasiowski, *op. cit.*, p. 102.

²⁹ wieszowce.blox.pl/2007/11/Bardzo-Dolny-Manhattan.html

philosophy³⁰. Three important elements were situated on the competition grounds at that time, namely: St. Eustache's Gothic Church, the 18th-century Stock Exchange building and a newly implemented four-storey shopping centre which flowed down like water symbolizing the passage of time. It formed a rectangular open space accessible from the street level by means of wide stairs with a square at the bottom. The locals called this spacious culture and trade centre "a big hole in Paris". The work of Jean Patou from Lille showed that the entire competition area might become an even bigger hole so that the shopping centre would look like a high-riser in this immense space dug around it. The architect placed his world of the future with turrets and little objects associated with childhood memories or doll's houses. The conflict between postmodernism and new modernism went on in those years – when new trends are formed and shaped, the number of architectural fantasies seems vaster.

In the history of architecture, we can distinguish periods when various groups competed each other in the creation of vanguard works with a heavy emotional burden and in a formal search based upon the negation of the achievements of previous epochs. In those periods, the number of architectural fantasies remaining ahead of their epoch was usually larger³¹. Utopias were based on social and functional premises instead of formal ones – it was about the creation of ideal living conditions. Postmodernism sought to improve the quality of life through an architectural climate calling up legible associations and unambiguous references to the past. Using the recipients' experiences, it decreased the impression of particularly drastic "aesthetical shock" accompanying the introduction of new forms far from traditional art or creations previously acknowledged as "aesthetic" – offering ugliness, disharmony and eccentricity³².

Deconstruction – the trend which inspired Lebbeus Woods – was mainly based upon the stimulation of the recipients' emotions and impressions. Numerous critics and well-known architects highly evaluated Woods' paintings and models where feelings and emotions in the reception of architecture came to the fore. His visions also included shapes destroyed by the forces of nature forming seaside embankments, twisted fragments of land, wrecked buildings or ground displacements caused by war cataclysms. Splits and rips in the earth emphasize the tragedy and terror he wished to present. He used to say, "I am at war against my time, against history, against the entire institution in stationary forms and I am scared (...) I have no family, no home of my own and no permanent place (...) Architecture is war. War is architecture (...)"³³. Woods' architecture loses stability, tears emptiness apart, distorts the borders between fiction and reality. It allows locating human settlements in previously unimaginable and impermissible forms in the traditional building convention. For instance, it refers to the drawing entitled *Aero – Livinglab* from the late 1980s. The architect presented

³⁰ *Consultation internationale sur le quartier des Halles a Paris*, L'Architecture d'aujourd'hui no. 208, IV, 1980, p. 1-40.

³¹ E. Węclawowicz-Gyurkovich, K. Styryna-Bartkiewicz, *Wpływ utopii architektonicznych i urbanistycznych na kształtowanie form we współczesnej architekturze*, [in:] *Science-Fiction w Kulturze Współczesnej*, JU Institute of Philosophy, Kraków-Rzeszów 1987, p. 159-182.

³² M. Gołaszewska, *Zarys estetyki*, Warsaw 1986, p. 388-439, cf. also M. Gołaszewska, *Estetyka i antyestetyka*, Warsaw 1984.

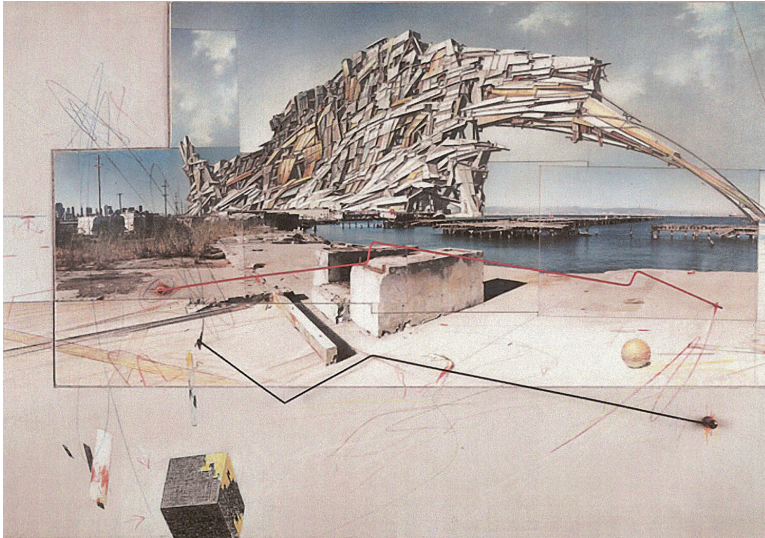
³³ http://www.sfmoma.org/exhib_events

a utopian floating city where buildings resemble huge mechanistic insects which hover in the air like a bizarre Zeppelin.

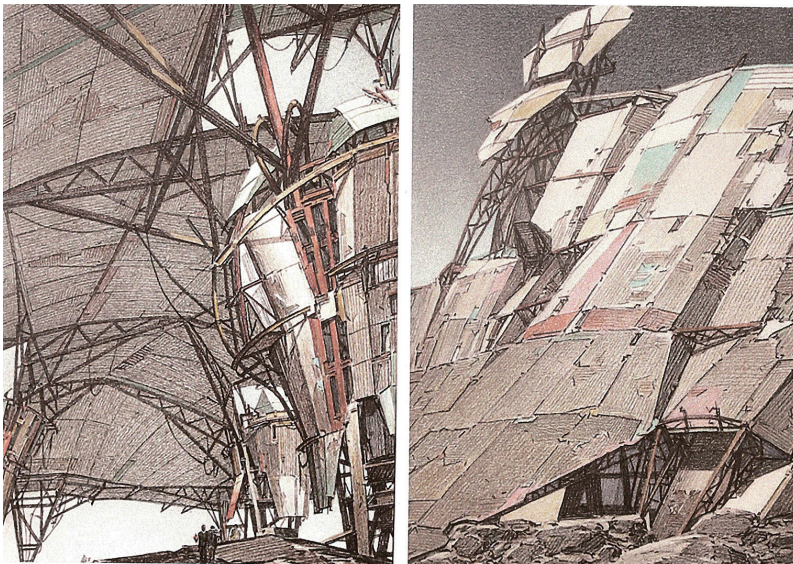
Summing up Lebbeus Woods' achievements, Leszek Maluga wrote, "Texts which set extraordinary ideas in the reality of the contemporary world additionally enhance the expression of drawn pieces, therefore their dramaturgy can influence the onlookers' imagination much more strongly than other artistic creations"³⁴.

The works of "paper architects", who tended not to realize their designs, were usually based on well-thought-out individual philosophical theories. All those intellectual intricacies and dramatic artistic hesitations were carefully interpreted by the recipients. The world of spaces, emerging from those creators' drawings and paintings, was not just a world of dreams about ideal life under comfortable conditions which frequently went far beyond the capabilities of contemporary technology. Woods' images proved that attention to the correction of social and political human errors was growing in importance.

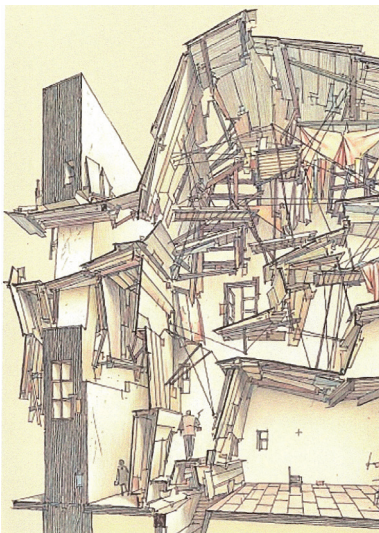
³⁴ L. Maluga, *op. cit.*, p. 252.

- III. 1. Lebbeus Woods, San Francisco after earthquake-Project of apartments in Quake, 1995 (source: <http://www.archdaily.com/444068/exhibition-lebbeus-woods-architect>)
- II. 1. Lebbeus Woods, San Francisco po trzęsieniu ziemi, projekt mieszkań w Quake, 1995 (źródło: <http://www.archdaily.com/444068/exhibition-lebbeus-woods-architect>)

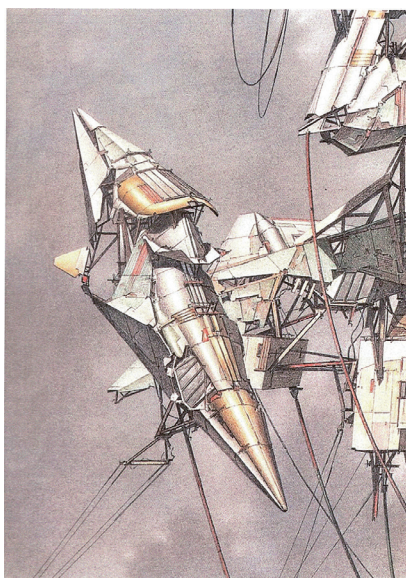

- III. 2. Lebbeus Woods, Terra Nova Korean DMZ, 1988 (source: <http://www.lebbeuswoods.wordpress.com/.../building-landscapes>)
- II. 2. Lebbeus Woods, Terra Nova – Korean DMZ. 1988 (źródło: <http://www.lebbeuswoods.wordpress.com/.../building-landscapes>)

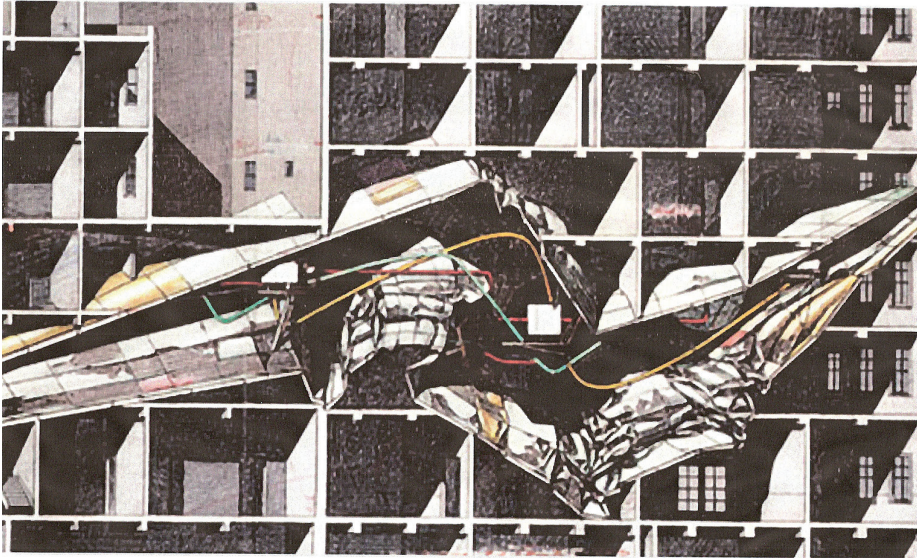
III. 3. Lebbeus Woods, Havana 1994 (source: <http://www.google.pl/amerykanski+architect+Lebbeus+Woods>)

II. 3. Lebbeus Woods, Havana 1994 (źródło: <http://www.google.pl/amerykanski+architect+Lebbeus+Woods>)

III. 4. Lebbeus Woods, Zagreb – Free – Zone 1991 (source: <http://www.google.pl/amerykanski+architect+Lebbeus+Woods>)

II. 4. Lebbeus Woods, Zagreb – Free – Zone 1991 (źródło: <http://www.google.pl/amerykanski+architect+Lebbeus+Woods>)

III. 5. Lebbeus Woods, Berlin – Free – Zone 3-2, 1990 (source: <http://www.google.pl/amerykanski+architect+Lebbeus+Woods>)

II. 5. Lebbeus Woods, Berlin – Free – Zone 3-2, 1990 (źródło: <http://www.google.pl/amerykanski+architect+Lebbeus+Woods>)

1. Miasta podziemne

Od setek lat ludność naszej planety była zaintrygowana tym, co znajduje się w środku naszego globu.

W czasach antycznych, także u Homera i Wergiliusza zakładano usytuowanie pod ziemią świata zmarłych, później wyobrażano tam rozmaite kopalnie, jaskinie, groty, które stawały się niejako magicznymi miejscami, a słynne rysunki Giovanniego Battisty Piranesiego z drugiej połowy XVIII wieku zatytułowane *Więzienia wyobraźni* sprawiały wrażenie jakby były lokowane gdzieś pod ziemią.

Znamienne były teorie, mówiące o tym, że Ziemia jest pusta w środku. Włoski pisarz i jeden z największych filozofów naszych czasów Umberto Eco w swojej książce pt. *Historia krain i miejsc legendarnych* wspomina o ponad 2200 powieściach i artykułach poświęconych tej problematyce. Eco sugeruje, że jednym z pierwszych, który postawił hipotezę o pustym wnętrzu Ziemi był angielski uczony Edmund Halley, który w opublikowanym w Londynie w 1692 r. artykule na łamach czasopisma *Philosophical Transaction* przedstawił swoją teorię. Opisywał tam, że nasza planeta złożona jest z trzech koncentrycznych i niestykających się ze sobą sfer, które są puste w środku i obracają się z różną prędkością. Natomiast w samym centrum tego układu, a więc w środku naszej planety umieszczone jest gorące sferyczne jądro¹.

Mieszkańcy Ziemi od setek lat zastanawiali się, jaki los spotkał wcześniejsze żyjące na naszej planecie cywilizacje o wysokim stopniu inteligencji i rozwoju, które nagle zniknęły, dlatego teorie ich ukrycia, bądź przeniesienia na inną planetę były akceptowane i cieszyły się dużą popularnością. Jedną z wielu była powieść z 1721 r. pt. *Relacja z podróży od bieguna północnego do południowego przez środek Ziemi*, gdzie wewnątrz Ziemi stanowiło schronienie dla myśliwców i mędrców z Egiptu, żyjących w podziemnym świecie razem z fantastycznymi zwierzętami i potworami. Na tym oparł hipotezę Richard Sharpa Shaver, który w latach 1945–1949 pisał o wyższej rasie, która przetrwała w głębi globu.

Także w XX wieku w powieści *The Smoky God (Dymny bóg)* wydanej w 1908 r. George Emerson opisuje norweskiego rybaka, który wraz z ojcem dociera łodzią do podziemnego miasta, aby potem powrócić przez biegun południowy na powierzchnię. W 1818 r. kapitan J. Cleves Symmers Jr zawiadamiał wiele towarzystw naukowych Ameryki Północnej, iż jest pewien, że Ziemia jest pusta w środku, a wejścia do tych przestrzeni dostępne są przez okrągłe otwory ulokowane na dwóch biegunach. Dowodem na to, że wejście do świata podziemnego znajduje się właśnie w miejscu biegunów miało świadczyć to, że zlodowacenia biegunów powstały z wody słodkiej, a nie słonej.

Okultystyczne fantazje nie tylko rozwijały idee pustej Ziemi, wypukłej lub właśnie wklęsłej, ale także stworzyły „mit polarny”, stawiając tezę „dziur polarnych”, sytuowanych najczęściej w okolicach bieguna północnego lub południowego, które prowadzą do ukrytego wspaniałego podziemnego świata. Owe opowieści sięgające XVI czy XVII wieku – gdzie na mapach historycznych znaczone szczeliny, przez które można było wejść do podziemnych miast – w nazistowskich Niemczech początku XX w. uznawane były za wiarygodne².

¹ U. Eco, *Historia krain i miejsc legendarnych*, Rebis, Poznań 2013, s. 352-354.

² *Ibidem*, s. 368.

W XIX wieku zrodził się bazujący na staroindyjskich opowieściach mit miasta Agarttha, które miało znajdować się pod całym globem, a przede wszystkim pod Azją i Himalajami. Owa Agarttha tworzyła olbrzymią aglomerację, łączącą wiele miast, w której mieszkańcy odznaczyli się niezwykłym intelektem, bowiem zamieszkiwana była przez *Nieznane Istoty Wyższe*³. To jakby rozszerzony mit o Atlantydzie⁴, który został opublikowany, jak pisze Umberto Eco, pierwszy raz w 1875 r. przez Louisa Jacolliota w książce *Le Spiritisme dans le monde*, opierający się na tekstach z tabliczek sanskryckich. Teorię Jacolliota kilka lat później, bo w 1886 r. popierał Joseph Alexandre Saint-Yves d' Alveydre w książce pt. *Misja Indii w Europie*. W tym samym czasie powstała teoria o kolejnym legendarnym podziemnym mieście, które nazwano Śambhali. Miasto to, oparte także na orientalnych opowieściach lokalizowane było czasami także na powierzchni Ziemi, wśród szczytów górskich w Himalajach, na Syberii bądź na pustyni Gobi. Plotki mówią, iż w latach trzydziestych XX w. Henrich Himmler i Rudolf Hess wysyłali ekspedycje do Tybetu w celu poszukiwania źródeł i przedstawicieli „rasy czystej”⁵. Zaskakujące było to, że zupełnie niedawno, bo w pierwszej połowie XX w. wielką popularnością cieszyła się opowieść o amerykańskim admirałe Byrdzie, nagradzanym i wielokrotnie odznaczanym popularnym badaczem i odkrywcy polarnym, bohaterze Stanów Zjednoczonych. Cieszący się dużym autorytetem i sympatią admirał twierdził, iż kilkakrotnie latał samolotem nad Antarktydą w latach 1926, 1929, 1933, 1947, 1956 i dostrzegł tam nowy tajemniczy ląd „(...) jeszcze dalej niż biegun (...)”. Swoje obserwacje zawarł w pamiętniku pokładowym, który dzisiaj nie jest uznawany za autentyczny⁶.

Żadna z tych opowieści nie wytrzymała próby czasu, a przede wszystkim badań naukowych XX w., które nie potwierdziły owych fantazji. Odkrywane stale przez archeologów historyczne miasta lub ich fragmenty na różnych kontynentach naszej planety pobudzają wyobraźnię i rozwijają nowe legendy⁷.

Podziemne miasta istniały niemal zawsze. Już Ksenofont w *Wyprawie Cyrusa* opisywał jak w Anatolii wykuwano miasta podziemne, w których zamieszkiwali ludzie wraz ze zwierzętami domowymi. Do dzisiaj istnieją w Kapadocji osady starożytne wykute w skałach pod ziemią. Najbardziej znane było miasto Dernikuyu, które zlokalizowane jest na jedenastu poziomach i według badań naukowców usytuowane było 85 m pod powierzchnią Ziemi. Długimi podziemnymi korytarzami łączyło się z kolejnymi miastami i jak wykazują badania archeologów mogło być zamieszkiwane przez 3–5 tys. osób⁸.

Gdzie indziej na innym krańcu naszej planety tuż obok Japonii pod wodami morza w pobliżu Yonaguni Jima znajdują się pozostałości zatopionego miasta w wyniku trzęsienia ziemi,

³ *Ibidem*, s. 401-405.

⁴ Atlantyde jako pierwszy ze starożytnych autorów opisał Platon. Znajdować się miała w okolicach Cieśniny Gibraltarskiej, a wg Platona w IX tysiącleciu p.n.e. po trzęsieniach ziemi i potopach lub po uderzeniu olbrzymiego meteorytu została zalana przez morza i zniknęła. W XIX i XX w. problem Atlantydy frapował wielu uczonych i entuzjastów, do 1920 r. ukazało się 1200 artykułów naukowych i utworów literackich na temat przypuszczeń jej lokalizacji w rozmaitych miejscach naszej planety, [za:] archiwumx51.republika.pl/Atlantyda.html

⁵ U.Eco, *op. cit.*, s. 379-385.

⁶ *Ibidem*, s. 369-374.

⁷ I. Calvino, *Niewidzialne miasta*, wydanie III, W.A.B., Warszawa 2013.

⁸ *Ibidem*, s. 374.

erupcji wulkanu lub tsunami przed dwoma tysiącami lat. Japoński geolog Masaaki Kimura twierdzi, że miasto mogło powstać około 3000 lat p.n.e. Trwają spory wśród naukowców, czy jest to rzeczywiście miasto, czy układ zderzonych ze sobą płyt tektonicznych w tym rejonie bardzo wrażliwym na wpływy sejsmologiczne. Japońscy naukowcy twierdzą, że miasto jest pozostałością po legendarnej cywilizacji *Mu*⁹.

Przewidywana przez naukowców przyszłość naszej planety przy dzisiejszym rozwoju nauki nie jest zachwycająca. Powszechnie obserwowane jest ocieplenie klimatu i podniesienie poziomu mórz i oceanów. Zakłada się, że za sześć miliardów lat Ziemia przestanie istnieć, coraz większe słońce będzie coraz bliżej Ziemi i utworzy z niej kulę ognia, a zatem w wybuchu żaru Ziemia zniknie pochłonięta przez Słońce. Ale trzy bądź cztery miliardy lat wcześniej, kiedy temperatura na naszej planecie będzie wynosić 150°C, odczuwalny będzie powszechny brak wody, a po ulicach miast będzie można poruszać się w specjalnych kombinizonach. Możliwość przetrwania mogłaby wtedy istnieć pod ziemią do 300 m poniżej obecnego poziomu terenu, bowiem niżej byłoby za gorąco, gdyż temperatura w głąb Ziemi rośnie o 8°C co 300 m¹⁰. Przy stale rosnącej temperaturze za cztery miliardy lat, kiedy na powierzchni ziemi będzie 370° definitywnie skończy się życie ludzi. Jedynym ratunkiem dla wybrańców może być wcześniejsza ewakuacja na inną planetę.

2. Miasta idealne

Prognozy przyszłości rozbudzają fantazyjne wyobrażenia, które ulegają zmianom, zgodnie z rozwojem technologii, wprowadzaniem nowych materiałów, postulatami ochrony środowiska naturalnego. Wróćmy do projektów i rozwoju miast teraz i w niedawnej przeszłości. Interesujące są koncepcje miast idealnych, nigdy niezrealizowanych, stworzonych w różnych czasach dla poprawy jakości życia w miastach¹¹. Powszechnie uważa się, że pojęcie „miasto idealne” kojarzyć należy z renesansowymi wyobrażeniami o mieście, przede wszystkim Bartolomeo Ammanatięgo czy Giorgio Vasarięgo z końca XVI wieku¹². Marzenia o idealnych miastach pojawiały się wcześniej już w *Utopii* Platona, potem znane były także średniowieczne wizje miast fantastycznych i idealne miasta Tomasza Morusa, Tomasza Campanelli, Roberta Owena, Francisza Bacona czy Charlesa Fouriera¹³. Z końcem XIX w. furorę zdobyła teoria miasta ogrodu Ebenezera Howarda, potem w latach 60. XX w. dużą popularność zdobyła *Notopia* – miasto zaprojektowane przez Geoffrey’a Allana Jellicoe¹⁴ oraz mechanistyczne formy grupy *Archigram*, by sto lat później zaskoczyć świat

⁹ Centrumcywilizacjiorientu.pl/index.php/kultura/ciekawostki/24-japonska-atlantyda-czyli-zatopione-japonskie-miasto

¹⁰ Program TV *Po zagładzie*, National Geographic Chanel, styczeń 2014.

¹¹ Np. R. Klanten, L. Feireiss, *Utopia Forever. Visions of Architecture and Urbanism*, Gestalten, Berlin 2011.

¹² Z. Paszkowski, *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związki z urbanistyką współczesną*, Universitas, Kraków 2011.

¹³ B. Gutowski, *Przestrzeń Marzycieli, Miasto jako projekt utopijny*, Warszawa 2006.

¹⁴ G.A.Jellicoe, *Metopia. A Study in the Evolution of Urban Landscape*, Studio Books, London 1961.

koncepcjami „miasta pionowego” grupy architektów MVRTV z Rotterdamu, którego prototyp przedstawiono na Światowej Wystawie EXPO 2000 w Hanowerze w postaci pawilonu holenderskiego¹⁵.

3. Miasta rysowane

Historyk i poeta Joseph Ponten pisał jeszcze w 1925 r. „Najlepsze z tego co wybudowano, wybudowano na papierze (...). Nie ma na świecie naprawdę wielkiej budowli, która by w tym lub innym znaczeniu nie była ruiną. Jeśli nawet pozornie została ona skończona, nie została ona skończona tak, jak to sobie wyobrażał jej twórca (...).”¹⁶ Architektura rysowana „papierowa” jest nie tylko sztuką samą w sobie, samą dla siebie, jest poligonem doświadczalnym, polem badawczym rozwoju nowych form, kreowania nowych światów. Nieskrępowana uwarunkowaniami, jakie daje życie „tu i teraz”, pozwala na swobodniejszy rozwój myśli, na realizację marzeń, realizację wewnętrznego świata twórcy.

Rem Koolhaas w swojej książce *Deliryczny Nowy Jork* opisuje projekt wymarzonego miasta, który został zbudowany na Wystawę w Nowym Jorku w 1939 r. na terenie Flushing Meadows¹⁷. W środku założenia stała pojedyncza stupa wieża otoczona zielenią. Wizjonerskie miasto *Democracy* było przeciwieństwem wysokich budowli Manhattanu, proponując mieszkańcom „miasto-ogród jutra” z niskimi budynkami. To miasto pełne zieleni, światła, powietrza. Miał to być projekt Metropolii Wieku Maszyn, zwany „Perysferą” – ukazywał właściwie dwa zasadnicze elementy – Kulę i Iglicę, gdzie Kula miała średnicę 60 m, tyle ile wynosi szerokość kwartału na Manhattanie. Blisko centrum zlokalizowano obiekty sztuki, administracji, szkoły wyższe oraz ośrodki rozrywki i sportu. Mieszkania rozlokowano w miasteczkach satelitarnych, połączonych z centrum miasta publicznym transportem. Perysfera została opracowana przez Wallace’a Harrisona i była wówczas wyrazem prędkości i opracowań urbanistów na całym świecie.

Znamienne są rysowane przez znanych architektów wyobrażenia miast przyszłości. Na ostatnim spotkaniu Międzynarodowego Kongresu Architektury Nowoczesnej CIAM w 1959 r. od lat pracujący w Szwecji Ralph Erskine przedstawił perspektywiczny rysunek *An Arctic Town* z 1958 r., gdzie niskie domy łąpiące nisko zawieszone zimą słońce były zwrócone ku południowi i otoczone były wysokim budynkiem w kształcie muru, aby ochraniać przed uciążliwymi wiatrami północy¹⁸.

Obok powszechnie znanych z lat 60. XX w. koncepcji *Miasta Przestrzennego* Yony Friedmana, wznoszącego nowe struktury ponad istniejącymi miastami czy zamykającymi fragmenty Manhattanu w geodezyjnych kopułach R. Buckmistera Fullera¹⁹, intrygujące za-

¹⁵ V. Maas, J. van Rijs, N.de Vries, *Metacity, Datatown*, 010 Publisher, Rotterdam 1999; także F. Márquez Cecilia & R. Levene (ed.), *MVRDV 1991–2002, Works and Projects*, El Croquis, Madrid 2003, s. 36-44, 236-255.

¹⁶ J. Ponten, *Architektur die nicht gebaut wurde*, 1925, [za:] A. Wallis, *Noakowski*, Warszawa 1965, s. 15.

¹⁷ R. Koolhaas, *Deliryczny Nowy Jork, Retroaktywny Manifest dla Manhattanu*, Karakter, Kraków 2013, s. 312-319.

¹⁸ Patrz: N. Bingham, *100 lat Rysunku Architektonicznego 1900–2000*, Top Mark Centre, Raszyn 2013.

¹⁹ M. Ragon, *Où Vivrons – nous Demain?*, wyd. Robert Laffont, Paris 1963.

pewne były koncepcje Jeana Louisa Rey Chanéac'a *Ville Aligator* czy *Ville Cratère*, gdzie czerwone arterie układu krwionośnego mogłyby przypominać wygięte grzbiety aligatorów lub mieszkania były wykuwane i drażone w sztucznych kanionach i wzgórzach²⁰. W 1971 r. Claude Parent narysował kolejne utopijne miasto oparte na „funkcji pochyłości” udowadniając, że miasto niczym spirala mogłoby być wyposażone w skośne płaszczyzny, wyobrażające olbrzymie rampy i pochylnie, likwidujące kąt prosty pomiędzy płaszczyznami poziomymi i pionowymi²¹.

4. Koncepcje miasta Lebbeusa Woodsa

W latach 80. XX w. zwrócono uwagę na rysunki Lebbeusa Woodsa (1940–2012), który był profesorem architektury w Cooper Union w Nowym Jorku oraz w Szwajcarii w Wyższej Szkole Europejskiej w Saas-Fee²². Od 1988 r. współtworzył Instytut Badawczy Architektury Eksperymentalnej²³. Jego rysunki, przedstawiające wielokrotnie destrukcje zastanej tkanki miejskiej, pełne emocji i niepokoju, a także obaw przy tworzeniu w niekorzystnych warunkach były inspirowane dekonstruktywistycznymi projektami architektonicznymi Daniela Libeskinda. Rysunki jego nie mogły nie wywoływać emocji, przez wiele lat inspirowały architektów, naukowców, filmowców, pisarzy i krytyków. Prace Woodsa zaskakiwały nie tylko wspianiałym warsztatem plastycznym, ale także wciągały widza do gry intelektualnej. Fantastyczne i utopijne wizje przedstawiały najbardziej aktualne problemy współczesnych cywilizacji.

Lebbeus Woods był mistrzem, wirtuozem rysunku, który zaskoczył świat przedstawieniami oraz modelami przestrzennymi nieistniejących wyimaginowanych światów. Nazywany był ostatnim „papierowym architektem”. Jego kunszt manualny i wyobraźnia sprawiały, że porównywano go do G.B. Piranesiego, C.N.Ledoux czy É.L.Boullée. Był kontynuatorem ruchu architektury konceptualnej lat 60. i 70. XX w., kiedy takie grupy jak *Superstudio* czy *Archigram* poszukiwały odmiennej przyszłości. Niektórzy krytycy uważają, iż jego rysunki nie zawsze są sprecyzowane do końca, co jest celowe, aby wciągnąć widza w grę wyobraźni i ukończyć projekty w sposób dowolny w umysłach odbiorców.

Znany amerykański architekt Steven Holl, który był przyjacielem i współpracownikiem Woodsa uważa, iż łączył on w swoich pracach architekturę ze sztuką tak jak „(...) połączyły się w przeszłości i są widoczne połączenia w przyszłości (...)”²⁴.

²⁰ *Ibidem*, s. 211.

²¹ *Ibidem*, s. 226.

²² L. Maluga, *Autonomiczne rysunki architektoniczne*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, 2006, s. 213-262.

²³ Lebbeus Woods urodził się w 1940 r. w Lansing w Michigan. Studiował architekturę na Uniwersytecie w Illinois i inżynierię w Purdue University Pracował w biurach Eero Saarinen, a od 1976 r. zwrócił się wyłącznie do projektów teoretycznych i doświadczalnych. Jego kolorowe obrazy, jednobarwne rysunki znajdują się w Museum na State University w Michigan, w San Francisco Museum of Modern Art (SFMOMA), MoMA oraz w Whitney Museum w Nowym Jorku, MAK w Wiedniu oraz Getty Research Institute. Lebbeus Woods był laureatem Honorowej Nagrody Amerykańskiego Instytutu Architektów oraz Nagrody Chryslera Innowacji Projektowania z 1994 r. Zmarł w listopadzie 2012 r.

²⁴ <http://www.archdaily.com/288469/lebbeus-woods-experimental-architect-dies/>

Lebbeus Woods proponował skrócone i rozbite formy, które tworzyły „rany” w tkankach istniejących miast, budując równoległy świat alternatywny dziejący się najczęściej pod ziemią, bądź w przestrzeni pomiędzy budynkami. Jego obiekty przypominały maszyny wlatujące w powietrze lub lokowane na wodzie. Woods czynił z architektury akty polityczne, reagując na wojny w różnych rejonach świata. W wielu swoich rysunkach zwracał uwagę na dramatyzm wojny – „architekturę należy oceniać nie tylko jak rozwiązuje swoje problemy – ale także ze względu na problemy, które stwarza”²⁵. Ukazywał w swoich wizjach miejsca, gdzie odbywały się istotne działania społeczne, polityczne – stan Berlina po zjednoczeniu Niemiec, wojna w dawnej Jugosławii – od Sarajewa do Zagrzebia, wydarzenia z Hawany czy przemiany w Nowym Jorku.

Woods jako dziennikarz był w 1993 r. świadkiem konfliktu w Bośni. Ów mit wojny był dla niego zawsze ważny. Prawdopodobnie przeżycia z dzieciństwa, kiedy obserwował śmierć ojca w wyniku choroby popromiennej, który jako wojskowy został napromieniowany w czasie prób jądrowych na atolu Bikini, pozostawiły w emocjonalnym rozwoju młodego człowieka niezapomniane przeżycia²⁶. Kiedy zakończyły się działania wojenne w Sarajewie, przedstawił projekt rewaloryzacji budynku elektrowni, który nie został oczywiście zrealizowany, ale zwrócił uwagę swoją oryginalnością, bowiem bryła pozostawiona została częściowo w formie ruiny ukształtowanej z popiołów tragicznej przeszłości²⁷.

Gdzie indziej w Berlinie w opuszczonym budynku rządowym po zjednoczeniu Niemiec przedstawił w rysunku pt. *Berlin Darmowe-Zone 3-2* z 1990 r. „bliznę” czy „ranę” w obiekcie, która jest przerwą, a właściwie wyrwą w strukturze elewacji, gdzie zlikwidowano ściany. Obiekt rzeczywiście przypomina ruinę po bombardowaniu, które przecież tutaj w tym czasie nie miało miejsca. Ale taki jest ulubiony motyw architekta – wywołuje emocje i przerażenie. Podobne elementy powtarza w różnej skali w projektach dla miast dawnej Jugosławii, Hawany, Chin. Jego budowle i wizje miast często wyglądają jakby przetrwały trzęsienie ziemi. Woods pisał: „Architekci nie powinni jedynie przyglądać się miastu z góry, postrzegając je jako przedmiot do kształtowania i modyfikacji (...)”²⁸. Innym razem elementy stalowe, powyginane zdają się fruwać w powietrzu, lub niczym ptaki czy owady latać w przestrzeni. Projekt *Grobu Alberta Eisteina* to latający pojazd – godny wielkiego człowieka – na kształt satelity okrążający naszą planetę i w ten sposób dostępny dla wszystkich.

Ale wyobraźnia artysty zdaje się nie ma granic. W 1999 r. Woods został zaproszony przez magazyn „Abitare” do przedstawienia swojej opinii na temat przyszłego rozwoju Nowego Jorku. Jego konkurentami w tym konkursie byli m.in. Steven Holl, Rafael Viñoly, Todd Williams czy Billie Tsien. Woods, oprócz opisu koncepcji swojej oczywiście fantazyjnej wizji czysto teoretycznej, przedstawił rysunek. Zdając sobie sprawę ze znacznie przeskalowanych proporcji, narysował olbrzymią granitową skałę, która ukaże się wówczas, kiedy na obu rze-

²⁵ Wypowiedź Lebbeusa Woodsa za: <http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2012/oct/31/lebt/>

²⁶ M. Stasiowski, *Lebbeus Woods: Urbanistyka w stanie eksperymentalnych naprężeń*, ARCH Magazyn Architektoniczny SARP nr 1(21), styczeń/luty 2014, s. 100.

²⁷ <http://www.egs.edu/faculty/lebbeus-woods/biography/>

²⁸ L. Woods, *Radical re construction*, Princeton Architectural Press, New York 1997, s. 28; [za:] M. Stasiowski, *op. cit.*, s. 102.

kach otaczających Manhattan zostaną zbudowane olbrzymie tamy. Na odsłoniętych dnach tych rzek zbudowano nowy świat, nazwany przez Woodsa *Bardzo Dolnym Manhattanem*²⁹. Koncepcja jest manifestem ukazującym zwycięstwo natury nad naszym życiem, bowiem w całym przedstawieniu graficznym znacznie wyolbrzymiona naturalna skala dominuje nad współczesnym miastem, mieszczącym pod spodem tunele metra, wielopoziomowe podziemne parkingi, całą infrastrukturę techniczną umieszczoną pod ziemią. Nawet wysokie budynki Manhattanu w tym rysunku nie są znaczące. Wizja Woodsa może nasuwać skojarzenia ze znanym europejskim projektem z konkursu na zagospodarowanie przestrzeni po wyburzeniu słynnych hal targowych, zrealizowanych w centrum Paryża przez Victora Baltarda w latach 1854–1912. W 1969 r. zostały zakończone, mimo ostrych protestów grupy architektów i konserwatorów zabytków, zabiegi związane z likwidacją Hal Paryskich – dziewięciu pawilonów z żelaza, przykrytych szklanymi mansardowymi dachami. Decyzji o wyburzeniu hal zaraz zaczęto żałować i przez kilka lat trwały dyskusje jak zagospodarować tę przestrzeń zwaną dzisiaj na pamiątkę tej znanej realizacji „Les Halles”. Na ogłoszony w 1980 r. konkurs zagospodarowania przestrzeni po wyburzonych halach wpłynęło wiele projektów, niektóre autorstwa znanych architektów, z których żaden nie nadawał się do realizacji. Wielu architektom chodziło wówczas o demonstracyjne ukazanie swojej filozofii twórczej³⁰. Wówczas na terenie objętym konkursem znajdowały się trzy ważne elementy – gotycki kościół św. Eustachego, XVIII w budynek giełdy oraz świeżo zrealizowane nowe centrum handlowe, które niczym spływająca woda symbolizująca upływ czasu czterema przeszklonymi kondygnacjami spływało w dół pod ziemię. Powstawała w ten sposób prostokątna otwarta przestrzeń, dostępna z poziomu ulic szerokimi schodami, z placem usytuowanym na samym dole. To obszerne centrum kulturalno-handlowe przez mieszkańców nazywane było „wielką dziurą w Paryżu”. Jedną z prac Jeana Patou z Lille pokazała, że cały teren opracowania konkursowego może stać się jeszcze większą dziurą, aby centrum handlowe wyglądało niczym wieżowiec w tej ogromnej, wykopanej wokół niego przestrzeni. I tam architekt umieścił świat przeszłości z wieżyczkami, małymi domkami, jakby świat zapamiętany z dzieciństwa lub domu dla lalek. W tamtych latach trwały jeszcze spory pomiędzy postmodernizmem a nowym modernizmem, a w czasach tworzenia i kształtowania się nowych nurtów liczba fantazji architektonicznych zdaje się być większa.

W historii architektury możemy wyróżnić okresy, w których ugrupowania twórcze prześcigały się w tworzeniu dzieł awangardowych o wielkim ładunku emocjonalnym, poszukiwań formalnych opierających się na negacji dokonań epok poprzednich. Właśnie w tych okresach liczba fantazji architektonicznych, wyprzedzających swoją epokę zwykle bywała większa³¹. Utopie opierały się na przesłankach społecznych i funkcjonalnych, a nie formalnych, chodziło o stworzenie idealnych warunków życia. Postmodernizm szukał poprawy jakości życia przez klimat architektoniczny wywołujący znane skojarzenia, czytelne, jed-

²⁹ wieszowce.blox.pl/2007/11/Bardzo-Dolny-Manhattan.html

³⁰ *Consultation internationale sur le quartier des Halles a Paris*, L'Architecture d'aujourd'hui nr 208, IV, 1980, s. 1-40.

³¹ E. Węclawowicz-Gyurkovich, K. Styrna-Bartkiewicz, *Wpływ utopii architektonicznych i urbanistycznych na kształtowanie form we współczesnej architekturze*, [w:] *Science-Fiction w Kulturze Współczesnej*, Instytut Filozofii UJ, Kraków–Rzeszów 1987, s. 159-182.

noznaczne odwołania do przeszłości. Operując doznaniem, do których nawykli odbiorcy, zmniejszał wrażenie szczególnie drastycznego „szoku estetycznego”, występującego przy wprowadzaniu form nowych, obcych tradycyjnej sztuce czy uznawanych dotychczas za „estetyczne” – oferujących brzydotę, dysharmonię, dziwactwo³².

Dekonstrukcja, nurt który inspirował Lebbeusa Woodsa, opierała się przede wszystkim na wywoływaniu emocji i wrażeń u odbiorców. Wielu krytyków i znanych architektów wysoko oceniało obrazy i modele Woodsa, w których uczucie i emocje w odbiorze architektury wysuwały się na plan pierwszy. Wizje Woodsa pokazywały także kształty zniszczone przez siły natury, tworząc wały nadmorskie, skręcane, obracane fragmenty terenu, budynki, wyglądające jakby były po trzęsieniu ziemi czy przemieszczenia gruntów wywołane przez kataklizmy wojen. Rozszczępienia i rozdarcia ziemi podkreślają dramatyzm i przerażenie, które pragnął przedstawiać. Mówił: „jestem w stanie wojny z moim czasem, z historią, z całą instytucją, która znajduje się w formach stacjonarnych i jestem przestraszony (...) nie mam rodziny, nie mam własnego domu i nie mam stałego miejsca (...) Architektura to wojna. Wojna jest architekturą (...)”³³. Architektura Woodsa traci stabilność, rozdziera pustkę, burzy granice pomiędzy fikcją a rzeczywistością. Dopuszcza lokowanie siedzisk ludzkich w formach dotychczas niewyobrażalnych i niedopuszczalnych w tradycyjnej akceptowanej konwencji budowania. Takim jest na przykład rysunek z końca lat 80. XX w. pt. *Aero – Livinglab*, w którym architekt przedstawił utopijne miasto pływające po wodzie, gdzie budynki przypominają wielkie mechanistyczne owady, czasami wznoszące się w powietrzu niczym jakiś niesamowity Zeppelin.

Leszek Maluga w podsumowaniu analizy twórczości Lebbeusa Woodsa napisał „Teksty, które osadzają niezwykle pomysły w realiach współczesnego świata, dodatkowo wzmacniają ekspresję rysowanych utworów, dlatego ich dramaturgia może oddziaływać na wyobraźnię widzów znacznie silniej niż innych wytworów artystycznych”³⁴.

Prace „papierowych architektów”, którzy szczycili się tym, że nierealizowali własnych pomysłów w większości wypadków opierały się na ich przemyślanych własnych teoriach filozoficznych. Owe powikłania intelektualne oraz dramatyczne wahania artystyczne wielokrotnie były wyraźnie odczytywane przez odbiorców. Świat przestrzeni wylaniający się z rysunków i obrazów tych twórców był nie tylko światem marzeń o idealnym życiu w komfortowych warunkach, nieraz znacznie wybiegających poza możliwości współczesnej techniki, ale jak zaobserwować było można w przedstawieniach Woodsa istotną stawała się troska o naprawianie społecznych i politycznych błędów ludzkości.

³² M. Gołaszewska, *Zarys estetyki*, Warszawa 1986, s. 388-439, por. także M. Gołaszewska, *Estetyka i antyestetyka*, Warszawa 1984.

³³ http://www.sfmoma.org/exhib_events

³⁴ L. Maluga, *op. cit.*, s. 252.